

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та
національної безпеки

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

На правах рукопису

ГЕРАСИМОВИЧ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 159.922.8:378

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СХИЛЬНОСТІ ДО
МАНІПУЛЯЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело.

_____ О.М. Герасимович

Керівник роботи

Литвинчук Алла Іванівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

Висновок кафедри психології

за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри психології

№__ від «__» _____ 2025 року.

Завідувач кафедри ., к.психол.н., доцент Литвинчук А.І _____
(підпис)**Результати захисту магістерської роботи**

Здобувач вищої освіти Герасимович Олена Миколаївна захистила

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____ Вікторія КОНЦЕДАЙЛО

АНОТАЦІЯ

Герасимович О. М. Соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій у підлітковому віці. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 – Психологія. – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Магістерська робота присвячена вивченню соціально-психологічних чинників, що зумовлюють схильність до маніпулятивної поведінки у підлітковому віці. У дослідженні розкрито психологічну сутність маніпуляцій, проаналізовано механізми їх виникнення та розвиток у контексті міжособистісної взаємодії, а також визначено роль емпатії, самооцінки та тривожності як ключових детермінант маніпулятивних тенденцій.

У першому розділі розглянуто теоретичні підходи до розуміння феномену маніпуляції, проаналізовано вікові особливості становлення особистості у підлітковому віці та представлено теоретичну модель схильності до маніпуляцій. Особливу увагу приділено аналізу індивідуально-особистісних, сімейних, групових і медіа-впливів як соціально-психологічних чинників маніпулятивної поведінки.

У другому розділі викладено результати емпіричного дослідження, проведеного на базі Новописького ліцею Житомирського району. Використано комплекс методик. Статистичний аналіз результатів виявив негативний зв'язок між емпатією і маніпулятивністю та підтвердив взаємозалежність схильності до маніпуляцій із низькою самооцінкою і підвищеною тривожністю.

Третій розділ присвячено розробці психологічних рекомендацій щодо профілактики маніпулятивної поведінки. Представлено тренінгову програму розвитку емпатії та асертивності, результати якої засвідчили позитивну динаміку у зниженні маніпулятивних тенденцій і підвищенні емоційної компетентності підлітків. Також розроблено рекомендації для педагогів, шкільних психологів і батьків, спрямовані на формування антиманіпулятивної свідомості та створення атмосфери психологічної безпеки у навчальному середовищі.

Робота має практичне значення для фахівців освітньої та психологічної сфери, оскільки її результати можуть бути використані у профілактичній, консультативній та тренінговій роботі з підлітками з метою зменшення маніпулятивних проявів і розвитку емпатійності, асертивності та моральної саморегуляції.

Ключові слова: маніпуляція, підлітковий вік, емпатія, самооцінка, тривожність, антиманіпулятивна свідомість.

ANNOTATION

Herasymovych O. Social and psychological factors of manipulative behavior in adolescence. – Master's Thesis (manuscript).

Master's qualification thesis for obtaining the Master's degree in Psychology (specialty 053 – Psychology). – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The master's thesis is devoted to the study of social and psychological factors that determine the tendency toward manipulative behavior in adolescence. The research reveals the psychological nature of manipulation, analyzes the mechanisms of its emergence and development within the context of interpersonal interaction, and defines the role of empathy, self-esteem, and anxiety as key determinants of manipulative tendencies.

The first chapter presents theoretical approaches to understanding the phenomenon of manipulation, analyzes the age-related characteristics of personality development in adolescence, and proposes a theoretical model of the tendency toward manipulation. Particular attention is given to the analysis of individual, family, group, and media-related factors as the main socio-psychological determinants of manipulative behavior.

The second chapter outlines the results of an empirical study conducted at Novopil Lyceum in Zhytomyr district. A set of psychological methods was used. Statistical analysis revealed a negative correlation between empathy and manipulativeness, as well as confirmed the interdependence between the tendency toward manipulation, low self-esteem, and high anxiety levels.

The third chapter focuses on the development of psychological recommendations for the prevention of manipulative behavior. A training program aimed at enhancing empathy and assertiveness was presented, and its results demonstrated a positive dynamic in reducing manipulative tendencies and increasing adolescents' emotional competence. The chapter also provides recommendations for teachers, school psychologists, and parents aimed at fostering anti-manipulative awareness and creating a psychologically safe educational environment.

The thesis has practical significance for professionals in the fields of education and psychology, as its results can be used in preventive, counseling, and training activities with adolescents to reduce manipulative behavior and promote empathy, assertiveness, and moral self-regulation.

Keywords: manipulation, adolescence, empathy, self-esteem, anxiety, anti-manipulative awareness.

ЗМІСТ

Вступ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття та психологічна сутність маніпуляції у міжособистісній взаємодії

1.2. Соціально-психологічна природа маніпулятивної поведінки

1.3. Вікові особливості становлення особистості у підлітковому віці

1.4. Соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій (індивідуально-особистісні, сімейні, групові, медіа-впливи)

1.5. Теоретична модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СХИЛЬНОСТІ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та вибірка дослідження

2.2. Психодіагностичний інструментарій дослідження соціально-психологічних чинників схильності до маніпуляцій у підлітків

2.3. Інтерпретація отриманих результатів у контексті теоретичної моделі

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1. Принципи побудови профілактичної роботи з підлітками

3.2. Психологічні механізми формування антиманіпулятивної свідомості

3.3. Тренінгова програма розвитку емпатії та асертивності у підлітків

3.4. Рекомендації для педагогів, шкільних психологів і батьків щодо зменшення маніпулятивних проявів

Висновок до розділу 3

Висновки

Список використаних джерел

Додатки

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство перебуває у стані глибоких соціальних трансформацій, інформаційної перенасиченості та воєнних викликів. У цих умовах міжособистісна комунікація часто набуває маніпулятивного характеру, коли психологічний вплив використовується з метою отримання переваги над іншими. Особливо гостро ця проблема проявляється у підлітковому віці, коли формуються основи самосвідомості, соціальної ідентичності та морально-ціннісних орієнтацій.

Підлітковий вік є сенситивним періодом розвитку особистості, у якому спостерігається підвищена потреба у самоствердженні, прийнятті з боку однолітків і визнанні дорослими. Саме в цей час діти часто починають використовувати маніпуляції як засіб досягнення власних цілей у спілкуванні. За спостереженнями українських психологів (Н. Максимова, 2021; О. Копилова, 2022), схильність до маніпулятивної поведінки може бути наслідком як особистісних особливостей (занижена самооцінка, низький рівень емпатії, високий рівень тривожності), так і соціальних факторів – дисгармонійних сімейних стосунків, деструктивного медіа-впливу або неефективного педагогічного спілкування.

Актуальність дослідження також обумовлена браком емпіричних даних про соціально-психологічні чинники маніпулятивної поведінки саме у підлітків в українських реаліях. Хоча феномен маніпуляції широко представлений у працях закордонних авторів (Buss & Shackelford, 2019; Jonason & Webster, 2020; Pilch, 2022), вітчизняні дослідження (Карамушка, 2020; Москалець, 2023) лише частково розкривають специфіку проявів маніпулятивності у підлітковому середовищі.

Дослідження соціально-психологічних чинників схильності до маніпуляцій у підлітковому віці є науково та практично значущим, адже сприятиме розробці ефективних програм профілактики та розвитку антиманіпулятивної свідомості серед учнівської молоді.

Об'єкт – схильність до маніпуляцій у підлітковому віці.

Предмет – соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій у підлітковому віці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій у підлітковому віці..

Завдання дослідження:

1 Здійснити теоретичний аналіз феномену маніпуляції у психологічній науці.

2 Визначити соціально-психологічні чинники схильності до маніпулятивної поведінки у підлітків.

3 Побудувати теоретичну модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці.

4 Емпірично дослідити взаємозв'язок соціально-психологічних чинників і схильності до маніпуляцій у підлітків.

5 Розробити психологічні рекомендації та програму профілактики маніпулятивної поведінки у підлітків.

Теоретико-методологічна база дослідження. Робота спирається на основні принципи психологічної науки: системності, детермінізму, розвитку, єдності свідомості та діяльності (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн); теорії соціального навчання (А. Bandura, 1997), соціально-когнітивної парадигми (А. Beck, 2011), а також концепції маніпулятивної взаємодії (Е. Шостром, 2012; Krasikova et al., 2020) .

Методи та організація дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація та систематизація наукових джерел із заявленої проблеми; емпіричні: тестування, анкетування, статистичний аналіз (кореляційний аналіз Пірсона, t-критерій Стьюдента); психодіагностичні методики: тест маніпулятивних установок Р. Крісті (адаптований), шкала самооцінки С. Розенберга, тест на визначення рівня емпатії для підлітків і

юнаків Л. П. Журавльової, опитувальник тривожності Ч. Спілбергера - Ю. Ханіна.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у побудові теоретичної моделі схильності до маніпуляцій у підлітковому віці та виявленні комплексу соціально-психологічних чинників, що зумовлюють маніпулятивну поведінку.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що результати можуть бути використані у практичній діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів, у роботі з підлітками, схильними до маніпулятивних форм взаємодії, а також при створенні профілактичних програм формування антиманіпулятивної свідомості.

Апробація результатів дослідження

- тези виступу на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Science and Information Technologies in the Modern World», грудень 2025 року, Афіни, Греція

- тези виступу на науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Студентські наукові читання-2024» Поліський національний університет, 2024. 12 грудня 2024.

- тези виступу на науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Студентські наукові читання-2025» Поліський національний університет, 2025. 11 грудня 2025.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (35 найменувань). Загальний обсяг роботи – 58 сторінок, основний текст – 50 сторінок. Робота містить 1 рисунок, 4 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття та психологічна сутність маніпуляції у міжособистісній взаємодії

Проблема формування схильності до маніпуляцій у підлітковому віці вимагає системного підходу, який враховує поєднання особистісних і соціально-психологічних чинників. Сучасні дослідження підтверджують, що маніпулятивна поведінка не є випадковим проявом, а формується під впливом низки детермінант, серед яких провідними є когнітивні, емоційні та соціальні компоненти (Jonason & Webster, 2020). В основі розробки теоретичної моделі схильності до маніпуляцій у підлітковому віці лежить системно-діяльнісний підхід, згідно з яким будь-яка форма поведінки є результатом взаємодії особистості та середовища (Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн) [1, 16, 17, 23, 32]. Підліток не лише відтворює соціальні впливи, але й активно конструює власну поведінку через процеси самосвідомості, самооцінки й соціального порівняння.

Маніпулятивна поведінка розглядається як специфічна форма соціального впливу, спрямована на досягнення бажаного результату шляхом прихованого контролю над партнером по взаємодії (Pilch, 2022) [38, 39]. У контексті підліткового віку така поведінка часто має компенсаторний характер: вона стає засобом самоствердження або спробою здобути визнання в групі однолітків. Важливим теоретичним підґрунтям моделі є соціально-когнітивна теорія А. Bandura (1997), відповідно до якої поведінка людини визначається взаємодією трьох компонентів: особистісних чинників, поведінкових реакцій і зовнішнього середовища. У цьому контексті схильність до маніпуляцій постає як результат засвоєння певних соціальних стратегій, що підтримуються підкріпленнями з боку оточення.

Когнітивний компонент моделі включає уявлення підлітка про ефективність маніпуляцій як способу досягнення цілей. Якщо в сім'ї чи соціумі дитина спостерігає схвалення маніпулятивних стратегій, формується установка на їх прийнятність і результативність. Звідси виникає тенденція до інтеріоризації маніпуляцій як звичного стилю спілкування.

Емоційно-ціннісний компонент охоплює рівень розвитку емпатії, емоційного інтелекту й моральної рефлексії. За даними досліджень Л. П. Журавльової (2018) та О. Москалець (2023), низький рівень емпатійності є провідним чинником, який підвищує ймовірність використання маніпуляцій у взаємодії [6, 7, 24]. Недостатній розвиток емоційної чутливості ускладнює сприйняття станів інших людей, що сприяє егоцентричним формам поведінки.

Особистісно-мотиваційний компонент моделі охоплює такі риси, як тривожність, самооцінка, рівень домагань і локус контролю. Зокрема, занижена самооцінка поєднується з прагненням до самоствердження через маніпуляцію іншими (Karamushka, 2020) [10, 1, 12]. Підлітки з зовнішнім локусом контролю більш схильні використовувати маніпуляцію як спосіб зменшення внутрішнього напруження.

Соціально-комунікативний компонент відображає роль соціального середовища у формуванні маніпулятивних тенденцій. За даними досліджень Pilch (2022) та Maksymova (2021), у підліткових групах спостерігається підсилення маніпулятивних моделей поведінки через наслідування авторитетним членам групи або завдяки бажанню підвищити свій статус [21, 39, 40].

Медіа-компонент теоретичної моделі зумовлений впливом цифрового середовища. Соціальні мережі створюють простір для демонстрації контрольованих образів себе, що стимулює використання маніпуляцій для формування вигідного іміджу. Дослідження, проведені у 2023–2024 рр. (Anderson & Jiang, 2023), засвідчують, що підлітки активно застосовують маніпулятивні техніки у віртуальній комунікації для здобуття популярності та схвалення.

Сімейне середовище є однією з ключових детермінант формування маніпулятивних тенденцій. Діти, які спостерігають маніпулятивну взаємодію між батьками, частіше відтворюють аналогічні патерни у своїй поведінці (Krasikova et al., 2020). Відсутність відкритого емоційного обговорення і прагнення уникати конфліктів також сприяють використанню маніпуляцій як безпечнішої форми впливу.

Педагогічний контекст відіграє не менш важливу роль. Неefективний стиль взаємодії вчителя, орієнтований на контроль і покарання, провокує у підлітків опір і пошук непрямих способів впливу, серед яких маніпуляція є одним із найпоширеніших (Москалець, 2023). Навпаки, демократичний стиль педагогічної комунікації знижує схильність до маніпулятивних реакцій [27, 37].

У межах запропонованої моделі маніпулятивна поведінка розглядається як результат дисбалансу між когнітивно-оціночними, емоційними та соціальними структурами особистості. Залежно від рівня розвитку емпатії, самооцінки, тривожності та характеру соціального оточення, цей дисбаланс може посилювати або послаблювати схильність до маніпуляцій.

Інтегральна модель включає чотири основні блоки: 1) когнітивно-мотиваційний; 2) емоційно-ціннісний; 3) соціально-комунікативний; 4) ситуативно-поведінковий. Між цими блоками існують зворотні зв'язки, які забезпечують адаптаційний або дезадаптаційний характер поведінки підлітка.

Таким чином, схильність до маніпуляцій у підлітковому віці є комплексним утворенням, у якому поєднуються внутрішні (особистісні) й зовнішні (соціальні) чинники. Вона розвивається у процесі соціалізації через взаємодію між індивідуальними рисами та середовищними впливами.

Запропонована модель дає змогу не лише пояснити механізми формування маніпулятивної поведінки, але й окреслити напрями психологічної профілактики: розвиток емпатії, емоційного інтелекту, формування асертивності та критичного мислення як протипаг маніпуляції.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що теоретична модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці відображає багаторівневу структуру цього феномену, де взаємодіють когнітивні, емоційні, соціальні та культурно-медійні чинники. Її практична цінність полягає у можливості використання як діагностичного й профілактичного інструменту у психологічній роботі з підлітками.

1.2. Соціально-психологічна природа маніпулятивної поведінки

Проблема маніпулятивної поведінки є однією з ключових у сучасній соціальній психології, оскільки вона торкається фундаментального питання - використання міжособистісного впливу для досягнення власних цілей. Маніпуляція виступає особливим видом соціальної взаємодії, у якій один суб'єкт прагне вплинути на поведінку іншого, приховуючи справжні наміри або цілі свого впливу (Шостром, 2012). На відміну від відкритої комунікації, маніпуляція базується на несиметрії інформації, контролі та емоційному впливі, що зумовлює її етичну та психологічну амбівалентність [33, 34].

Соціально-психологічна природа маніпулятивної поведінки полягає в тому, що вона розгортається у системі соціальних відносин і виконує адаптаційну функцію. Людина використовує маніпуляції для досягнення бажаних соціальних результатів – схвалення, влади, безпеки чи контролю. Як зазначає R. Christie (2020), маніпулятивна поведінка – це форма соціальної компетентності, що спотворена егоцентричними мотивами. Вона дозволяє досягати короткострокових вигод, але порушує гармонійність соціальних зв'язків [37].

Соціально-когнітивний підхід (Bandura, 1997) пояснює маніпуляцію як результат соціального навчання, коли індивід засвоює прийнятні моделі впливу через спостереження і підкріплення. Підлітки часто копіюють маніпулятивні стратегії, які спостерігають у батьків, педагогів або медіа.

Таким чином, маніпуляція не є вродженою рисою, а формується як засвоєна поведінка в умовах певного соціального контексту.

У процесі міжособистісної взаємодії маніпуляція виступає як засіб контролю над партнером, що базується на знанні його слабких сторін, потреб чи емоційного стану. На думку Pilch (2022), маніпулятор прагне створити у партнера хибне уявлення про реальність, що забезпечує йому перевагу у ситуації комунікації. Така поведінка часто супроводжується високим рівнем когнітивної активності та емоційної холодності [34, 41].

Психологи підкреслюють, що маніпуляція не завжди має негативний зміст – у помірних формах вона може бути засобом адаптації, регуляції соціальних відносин або навіть захисту власних меж. Проте деструктивний тип маніпуляції виникає тоді, коли індивід систематично і свідомо використовує інших людей як інструмент задоволення власних потреб без урахування їхніх інтересів (Krasikova et al., 2020).

З позиції соціально-психологічної теорії впливу (Cialdini, 2016), маніпулятивна поведінка ґрунтується на використанні соціальних норм і автоматизмів мислення – принципів взаємності, авторитету, дефіциту або належності. Маніпулятор, усвідомлюючи механізми соціального впливу, використовує їх для створення тиску або спотворення сприйняття у партнера по спілкуванню. Підлітки засвоюють ці принципи, наслідуючи поведінку дорослих і персонажів масової культури [35, 39].

Соціально-психологічна природа маніпуляції проявляється також у взаємозв'язку між особистісними рисами та соціальними ролями. Дослідження Jonason і Webster (2020) свідчать, що маніпулятивність пов'язана з так званими “темними” рисами особистості – макіавеллізмом, нарцисизмом і психопатією. Проте у підлітковому віці ці риси часто мають ситуативний характер і можуть бути компенсовані розвитком емпатії, моральних норм та рефлексії.

Важливе значення у формуванні маніпулятивної поведінки мають соціальні очікування. У підліткових групах, де цінується домінування,

дотепність або контроль, маніпулятивні дії можуть сприйматися як ознака соціальної компетентності. Це створює “групову легітимність” маніпуляцій і закріплює їх у поведінковому репертуарі (Maksymova, 2021).

Соціальне середовище сім'ї є базовим джерелом формування маніпулятивних стратегій. Якщо у родинній взаємодії домінує емоційний шантаж, приховані заборони або подвійні послання, дитина засвоює маніпуляцію як норму спілкування (Карамушка, 2020). Натомість атмосфера відкритості, діалогу й емпатії формує стратегії асертивної поведінки, що є антиподом маніпуляцій [12].

Особливу роль у сучасних умовах відіграє інформаційно-медійне середовище. Соціальні мережі, реклами, блогери активно використовують маніпулятивні техніки – порівняння, навіювання, емоційні тригери. Це створює модель поведінки, у якій маніпуляція стає не лише прийнятною, а й соціально винагороджуваною (Anderson & Jiang, 2023). У підлітків це проявляється у прагненні до контролю уваги інших через створення ідеалізованого образу себе.

З погляду комунікативної психології (Burgoon & Guerrero, 2019), маніпуляція є способом регуляції соціальної дистанції між людьми. Вона дає змогу уникати конфліктів, підтримувати домінування або здобувати симпатію, не вдаючись до прямого висловлення почуттів. Проте така стратегія порушує автентичність взаємин і може призводити до внутрішніх конфліктів [33, 36].

Емпіричні дослідження останніх років (Moskalyets, 2023; Pilch, 2022) підтверджують, що рівень маніпулятивності підлітків прямо корелює з низьким рівнем емпатії, високою тривожністю та зовнішнім локусом контролю. Це свідчить про те, що маніпуляція виконує функцію психологічного захисту від відчуття безсилля або невпевненості у соціальних ситуаціях.

Соціально-психологічна природа маніпулятивної поведінки полягає у складній взаємодії особистісних і соціальних факторів. Маніпуляція є продуктом соціального навчання, моральних переконань і емоційного досвіду

людини. Вона водночас виконує адаптаційну, регулятивну й компенсаторну функції, але при відсутності морального контролю перетворюється на деструктивну форму впливу.

Розуміння соціально-психологічних основ маніпулятивної поведінки є ключовим для розробки ефективних профілактичних і корекційних програм у підлітковому середовищі. Вивчення механізмів формування маніпуляцій дозволяє не лише описати їхню природу, а й виявити шляхи розвитку здорової комунікації, заснованої на емпатії, повазі та автентичності.

1.3. Вікові особливості становлення особистості у підлітковому віці

Підлітковий вік є одним із найважливіших етапів онтогенезу особистості, коли відбувається інтенсивний процес становлення «Я-концепції», формування соціальної ідентичності та усвідомлення власного місця у світі. У цей період особистість переживає якісні зміни, що охоплюють когнітивну, емоційну, мотиваційну та моральну сфери. Як зазначав Л. С. Виготський, підлітковість є «переломним моментом розвитку», коли змінюється вся система відносин особистості до себе й соціуму.

Згідно з сучасними уявленнями, підлітковий вік охоплює приблизно період від 11–12 до 15–16 років (Максимова, 2021; Москалець, 2023). Цей етап характеризується швидкими біологічними, психологічними та соціальними змінами. Відбувається гормональна перебудова організму, що безпосередньо впливає на емоційні реакції та поведінкову регуляцію. Підлітки часто демонструють емоційну нестійкість, схильність до афективних реакцій і прагнення до самостійності, що може проявлятися у конфліктності з дорослими.

Провідним новоутворенням підліткового віку є формування самосвідомості. У цей час з'являється здатність до самоаналізу, рефлексії власних думок, почуттів і дій (Erikson, 1968). Згідно з концепцією психосоціального розвитку Е. Еріксона, підліток проходить кризу

«ідентичність проти розмитості ролей». Її успішне розв'язання приводить до формування стабільного образу «Я», невдале — до розвитку невпевненості, залежності від зовнішніх оцінок і схильності до маніпуляцій як способу соціальної компенсації.

Пізнавальний розвиток у підлітковому віці характеризується переходом від конкретно-операційного до формально-операційного мислення (Piaget, 1972). Це означає, що підліток здатний мислити абстрактно, висувати гіпотези та аналізувати можливі наслідки власних дій. Разом із тим, когнітивна зрілість ще не супроводжується повною емоційною регуляцією, що створює передумови для імпульсивних рішень і неусвідомлених маніпулятивних дій.

У соціальному плані для підлітків особливо важливими стають відносини з однолітками. Саме група однолітків стає головним джерелом соціальних норм, самооцінки та відчуття належності. За даними досліджень Anderson & Jiang (2023), соціальне схвалення серед ровесників часто має більшу вагу, ніж оцінка з боку батьків. Це пояснює, чому підлітки схильні адаптувати свою поведінку до групових очікувань, навіть якщо вона суперечить їхнім внутрішнім переконанням [2, 13, 31].

Особливу роль у становленні особистості підлітка відіграє розвиток самооцінки. У цей період вона зазнає значних коливань – від завищеної до заниженої – і стає чутливою до зовнішніх впливів. Як зазначає Карамушка (2020), саме нестійкість самооцінки є одним із ключових чинників, що зумовлює появу маніпулятивних стратегій у спілкуванні: прагнучи утвердити власну значущість, підліток може вдаватися до контролю, впливу або демонстративної поведінки [12].

Емоційний розвиток у підлітковому віці також набуває якісно нового рівня. Зростає інтенсивність почуттів, але водночас бракує здатності до їхнього усвідомлення і регуляції. Як доводить Gross (2015), процес емоційної саморегуляції дозріває поступово і потребує соціального навчання. Підліток, який не має розвинених емоційних навичок, часто використовує маніпуляцію

як спосіб непрямого вираження емоцій або досягнення бажаного без відкритої конфронтації.

Моральна свідомість у цей період проходить стадію переходу від гетерономної до автономної моралі (Kohlberg, 1981). Підлітки починають осмислювати моральні норми, але часто орієнтуються не на внутрішні переконання, а на зовнішні авторитети. Це створює ситуацію подвійності: дитина вже прагне самостійності, але ще не здатна повністю нести відповідальність за власні вчинки. Саме тому поведінка у цей час може коливатися між щирістю й удаваністю, відкритістю й маніпулятивністю [3, 18].

Важливою особливістю підліткового віку є становлення емоційної емпатії. Емпатійність є базовою передумовою морального розвитку та альтруїстичної поведінки. За результатами досліджень Журавльової (2018), низький рівень емпатії у підлітків пов'язаний із зростанням агресивності, цинізму та використанням маніпуляцій як стратегії взаємодії. Відповідно, розвиток емпатії виступає одним із ключових напрямів профілактики маніпулятивної поведінки [4, 5, 8].

Соціальні мережі і цифрове середовище відіграють сьогодні важливу роль у формуванні самоідентичності підлітків. Прагнення до самопрезентації, порівняння себе з іншими, збір «лайків» і віртуальне схвалення створюють нові виклики для розвитку особистості (Pilch, 2022). У такому середовищі маніпулятивна поведінка може виступати способом конструювання бажаного образу «Я» і підтримки соціального статусу.

Психологічна нестійкість підліткового віку поєднується з пошуком сенсу життя, цінностей і ідеалів. Як підкреслює Франкл (2006), відсутність екзистенційного орієнтиру породжує почуття порожнечі, яке може компенсуватися через прагнення контролю або домінування над іншими. У такому контексті маніпуляція виступає спробою заповнити внутрішній дефіцит самоповаги.

Водночас у підлітковому віці формується почуття автономії, прагнення до самовираження та протесту проти контролю дорослих. Це природна реакція на необхідність відстояти власну незалежність, проте без розвинених комунікативних навичок підлітки часто використовують непрямі способи впливу – іронію, образу, маніпуляцію. Такі дії стають формою опору зовнішньому тиску і засобом самоствердження (Moskalyets, 2023).

Таким чином, вікові особливості становлення особистості підлітка створюють ґрунт як для розвитку позитивних форм соціальної активності, так і для виникнення деструктивних тенденцій, зокрема маніпулятивної поведінки. Нестійкість емоцій, пошук себе, прагнення до самоствердження і потреба у прийнятті формують ситуацію внутрішньої суперечності, яка може бути вирішена як конструктивно – через розвиток емпатії, рефлексії та моральних орієнтирів, – так і деструктивно – через маніпуляцію та психологічний контроль інших [9, 14].

Розуміння вікових закономірностей розвитку підлітків є необхідною умовою для побудови ефективної профілактичної роботи. Воно дозволяє враховувати не лише зовнішні прояви поведінки, а й внутрішні мотиви, які зумовлюють її вибір. Психологічна підтримка підлітка в цей період має бути спрямована на розвиток самоповаги, емоційної зрілості та навичок відкритої комунікації як альтернативи маніпулятивним стратегіям.

1.4. Соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій (індивідуально-особистісні, сімейні, групові, медіа-впливи)

Проблема визначення соціально-психологічних чинників схильності до маніпуляцій у підлітковому віці є надзвичайно актуальною, оскільки саме на межі дитинства та дорослості формуються базові поведінкові стратегії взаємодії. Маніпуляція виступає не лише інструментом досягнення цілей, а й способом емоційної саморегуляції, самоствердження та підтримки соціального статусу (Pilch, 2022). Її виникнення зумовлене поєднанням

особистісних і зовнішніх факторів, які діють у системі «особистість – соціальне середовище».

До цієї групи належать особистісні властивості, що впливають на спосіб сприйняття і реагування на соціальні ситуації. Серед них провідне місце займають рівень самооцінки, емпатія, тривожність, локус контролю, риси характеру, когнітивний стиль та мотиваційна спрямованість (Jonason & Webster, 2020).

Рівень самооцінки виступає визначальним чинником схильності до маніпуляцій. За результатами досліджень Карамушки (2020) та Москалець (2023), підлітки з низькою або нестійкою самооцінкою частіше використовують маніпуляцію як засіб самоствердження і підтвердження власної значущості. Завищена самооцінка, навпаки, може сприяти зневажливому ставленню до інших і породжувати прагнення контролювати їх.

Емпатійність є антагоністом маніпулятивної поведінки. Чим вищий рівень здатності розуміти емоційні стани інших, тим нижча потреба у прихованому впливі. За даними Л. П. Журавльової (2010) та Войко (2020), низька емпатія є передумовою розвитку егоцентричних тенденцій і моральної нечутливості, що створює підґрунтя для маніпуляцій [2, 7, 15].

Високий рівень особистісної тривожності також корелює зі схильністю до маніпуляцій. Тривожні підлітки використовують приховані форми впливу як спосіб уникнення відкритих конфліктів або страху відкидання (Spielberger & Hanin, 2020). Така поведінка має компенсаторний характер і спрямована на зниження емоційної напруги.

Локус контролю визначає, чи схильна особистість брати відповідальність за власні вчинки. Особи з зовнішнім локусом контролю перекладають відповідальність на зовнішні обставини і частіше застосовують маніпуляції як спосіб непрямого впливу на ситуацію (Rotter, 1990). Внутрішній локус, навпаки, пов'язаний із відкритою, асертивною поведінкою.

Сім'я є первинним середовищем соціалізації, у якому дитина засвоює моделі взаємодії. За результатами досліджень Krasikova et al. (2020) та

Карамушки (2020), у родинях, де панують авторитарний стиль виховання, емоційна дистанційність або приховані конфлікти, маніпуляція виступає способом виживання та компенсації. Якщо батьки часто вдаються до маніпуляцій – наприклад, емоційного шантажу чи навіювання почуття провини, – дитина засвоює цю модель як ефективну.

Психологічний клімат у сім'ї безпосередньо впливає на розвиток емоційної сфери. Діти, виховані у сприятливих, довірливих умовах, демонструють більшу відкритість, емпатійність і стійкість до соціальних маніпуляцій (Maksymova, 2021). Натомість дефіцит уваги, байдужість або надконтроль породжують внутрішнє напруження і потребу у прихованих формах впливу.

Особливе значення має ідентифікація з батьками. Якщо дитина спостерігає приклад домінування або підкорення, формується уявлення про ефективність цих ролей у взаємодії [19, 20]. Дисгармонійні сімейні ролі, подвійні стандарти або психологічна несумісність між членами сім'ї можуть сприяти формуванню маніпулятивних стратегій як способу досягнення рівноваги (Anderson & Jiang, 2023).

У підлітковому віці соціальна група ровесників стає головним агентом соціалізації. Потреба у визнанні, підтримці та належності до групи іноді переважає раціональні міркування, що може спонукати до маніпуляцій задля підвищення статусу (Pilch, 2022).

Дослідження Buss & Shackelford (2019) показують, що підлітки, які мають низький соціальний статус у групі, частіше використовують маніпуляцію для компенсації дефіциту впливу. У той же час, лідери групи можуть маніпулювати іншими для збереження свого домінування. Таким чином, маніпуляція виконує функцію соціальної регуляції.

Групові норми також відіграють роль у формуванні прийнятності маніпуляцій. Якщо в групі цінується хитрість, контроль або прагматизм, то маніпулятивна поведінка отримує схвалення. Дослідження Москалець (2023)

доводить, що саме через процес групової нормалізації маніпуляцій відбувається їх інтеграція в комунікативну культуру підлітків.

Вплив педагогічного середовища є важливим соціальним фактором. Авторитарний стиль викладання, часте покарання або ігнорування потреб учнів провокують появу прихованих форм опору – іронії, саботажу, маніпуляцій (Karamushka, 2020). Навпаки, демократичне спілкування сприяє розвитку відкритості, довіри і зменшує схильність до маніпулятивності [10].

У XXI столітті значну роль у формуванні поведінкових стратегій відіграють медіа й цифрові технології. Соціальні мережі створюють простір для маніпуляцій – як інструментів самопрезентації, так і контролю уваги аудиторії (Anderson & Jiang, 2023).

Дослідження показують, що підлітки активно використовують маніпулятивні прийоми у віртуальному просторі: редагування образів, перебільшення досягнень, навмисне викликання емоційної реакції аудиторії. Ці дії сприяють формуванню уявлення про маніпуляцію як соціально ефективну й навіть бажану форму комунікації (Pilch, 2022).

Водночас надмірне занурення у віртуальний простір знижує рівень реальної емпатії та здатність до щирої взаємодії. Цей ефект підтверджено у роботах Anderson & Jiang (2023) і Войко (2020): підлітки з високою онлайн-активністю мають вищі показники соціального цинізму і прагнення контролювати інших [25, 33, 39].

Усі зазначені групи чинників взаємодіють між собою, створюючи комплексну систему детермінації маніпулятивної поведінки. Індивідуальні особливості формують базові схильності, сім'я — ціннісні орієнтири, група – норми поведінки, а медіа – моделі наслідування. У підлітковому віці, коли особистість перебуває на етапі становлення, ці впливи накладаються, підсилюючи або компенсуючи один одного.

Соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій мають багаторівневу структуру і реалізуються через систему взаємодій між особистістю та соціальним контекстом. Розуміння цієї системи є необхідним

для створення ефективних програм психологічної профілактики та розвитку антиманіпулятивної свідомості у підлітків.

1.5. Теоретична модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці

Формування теоретичної моделі схильності до маніпуляцій у підлітковому віці ґрунтується на інтеграції сучасних психологічних підходів – когнітивно-поведінкового, соціально-когнітивного, психоаналітичного та гуманістичного. Кожен із них пояснює феномен маніпуляції з різних позицій, однак у комплексі вони дозволяють відтворити багаторівневу структуру чинників і механізмів, які детермінують цей тип поведінки [22, 28].

Підлітковий вік є періодом активного становлення «Я-концепції» та системи цінностей, тому схильність до маніпуляцій у цей час відображає не лише зовнішні соціальні впливи, а й внутрішні суперечності розвитку особистості. Маніпуляція може бути засобом самоствердження, спробою контролювати взаємини або реакцією на психологічну невпевненість і страх відторгнення (Pilch, 2022).

Основу моделі становить системно-структурний підхід, відповідно до якого поведінка підлітка є результатом взаємодії внутрішніх (індивідуально-психологічних) і зовнішніх (соціальних) чинників (Б. Г. Ананьєв; С. Л. Рубінштейн). У межах цієї концепції маніпуляція розглядається як адаптивна стратегія впливу, що набуває деструктивного змісту лише у разі порушення балансу між емоційною зрілістю, моральними орієнтирами та потребою у самореалізації.

Ключовими складовими теоретичної моделі є чотири взаємопов'язані блоки когнітивно-мотиваційний, емоційно-ціннісний, соціально-комунікативний та ситуативно-поведінковий. Кожен із них виконує специфічні функції у процесі формування маніпулятивної поведінки.

1. Когнітивно-мотиваційний компонент охоплює уявлення підлітка про соціальні взаємини, очікування, переконання щодо ефективності маніпуляцій,

а також систему мотивів, що регулюють поведінку. Підлітки, які вважають маніпуляцію прийнятним засобом досягнення цілей, частіше її використовують (Jonason & Webster, 2020). До когнітивних детермінант належать також рівень рефлексії, соціальний інтелект та стратегічне мислення. Недостатня здатність усвідомлювати власні емоції й мотиви поведінки у поєднанні з низьким рівнем моральної рефлексії створює передумови для маніпулятивного стилю спілкування (Karamushka, 2020).

2. Емоційно-ціннісний блок охоплює емоційну сферу підлітка, зокрема рівень емпатійності, емоційної чутливості, моральних почуттів та етичних норм. Як доводять дослідження Л. П. Журавльової (2018), низький рівень емпатії тісно пов'язаний із проявами маніпулятивності, адже знижує здатність до співпереживання і створює простір для егоцентричних дій [4, 8]. Емоційна відчуженість і внутрішня напруга, характерні для підлітків із підвищеною тривожністю, також сприяють використанню маніпуляцій як способу емоційного самозахисту (Spielberger & Hanin, 2020).

3. Соціально-комунікативний блок відображає соціальний досвід і навички підлітка у сфері спілкування. Схильність до маніпуляцій зростає у тих випадках, коли комунікативна культура середовища підтримує або заохочує нещирість, лицемірство, прагматичність (Moskalec, 2023). Маніпуляція в такому контексті розглядається як засіб досягнення групового схвалення або підтримання статусу. Важливим чинником є соціальне підкріплення – позитивні реакції однолітків чи дорослих на маніпулятивну поведінку закріплюють її як ефективну стратегію [27, 40].

4. Ситуативно-поведінковий блок - де відбувається безпосередня реалізація маніпуляцій у конкретних соціальних ситуаціях. Залежно від типу ситуації (змагання, конфлікт, співпраця) підліток може обирати різні форми впливу – емоційні, когнітивні або поведінкові (Buss & Shackelford, 2019). До поведінкових форм маніпуляції належать лестощі, приховування інформації, демонстрація слабкості, тиск на емоції, перекручення фактів тощо.

Поведінковий рівень виступає індикатором інтеграції внутрішніх і зовнішніх детермінант.

Між усіма зазначеними блоками існують зворотні зв'язки, які забезпечують динаміку розвитку маніпулятивної поведінки. Наприклад, успішна маніпуляція (поведінковий рівень) підкріплює когнітивне переконання у її ефективності, а позитивна реакція групи – соціально-комунікативні установки. У разі ж морального осуду або емоційного дискомфорту відбувається послаблення мотивації до подібних дій [29, 37].

Теоретична модель передбачає, що маніпулятивна поведінка підлітка є результатом інтеграції когнітивних переконань, емоційних станів і соціальних впливів, що функціонують у межах особистісної системи. Цей процес має циклічний характер: соціальний досвід → формування уявлень → емоційна оцінка → поведінкова реалізація → соціальне підкріплення → корекція моделей поведінки.

Таблиця 1.

Компоненти теоретичної моделі схильності до маніпуляцій у підлітковому віці

Компонент моделі	Зміст компонента	Ключові дослідники / джерела
Когнітивно-мотиваційний	Відображає систему переконань, установок і мотивів підлітка щодо ефективності маніпуляцій; рівень рефлексії, соціальний інтелект, когнітивний стиль.	Jonason & Webster (2020); Karamushka (2020)
Емоційно-ціннісний	Охоплює емоційну сферу — рівень емпатії, моральні почуття, емоційну чутливість; визначає здатність до співпереживання і морального контролю.	Журавльова (2010); Boyko (2020); Spielberg & Hanin (2020)
Соціально-комунікативний	Відображає соціальний досвід, уміння взаємодіяти з ровесниками, комунікативні навички, роль соціального підкріплення у закріпленні маніпуляцій.	Moskalec (2023); Pilch (2022); Maksymova (2021)
Ситуативно-поведінковий	Включає конкретні прояви маніпуляцій у поведінці: лестощі, обман, тиск на емоції, демонстрація слабкості тощо; пов'язаний із ситуаційними факторами.	Buss & Shackelford (2019); Pilch (2022)
Медіа-компонент	Відображає вплив цифрового середовища, соціальних мереж та інформаційних	Anderson & Jiang (2023); Boyko (2020)

	технологій, які моделюють уявлення про соціальну ефективність маніпуляцій.	
Морально-регуляційний	Охоплює рівень моральної свідомості, етичні переконання, здатність до самоконтролю та рефлексії; виступає внутрішнім бар'єром проти маніпуляцій.	Kohlberg (1981); Москалець (2023)

Окреме місце у моделі займає система моральної саморегуляції, яка виступає внутрішнім бар'єром проти маніпуляцій. За даними досліджень Kohlberg (1981) і Москалець (2023), у підлітковому віці ця система перебуває на етапі становлення, тому поведінка часто залежить не від внутрішніх переконань, а від очікувань соціуму. Невисокий рівень моральної автономії підвищує ризик маніпулятивності, особливо в умовах групового тиску.

У контексті українських реалій теоретична модель враховує також соціокультурні чинники – вплив війни, медійної поляризації, інформаційного тиску. За спостереженнями Н. Максимової (2021) та О. Копилової (2022), сучасні підлітки часто використовують маніпуляції не лише у міжособистісному спілкуванні, а й у віртуальній взаємодії, зокрема у соціальних мережах. Це свідчить про необхідність доповнення моделі медіа-компонентом, який відображає роль цифрової культури у формуванні моделей соціального впливу.

Рис.1. Модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці

Важливим результатом побудови теоретичної моделі є визначення напрямів психологічної профілактики. Згідно з отриманими даними (Войко, 2020; Журавльова, 2018; Pilch, 2022), найефективнішими механізмами зниження маніпулятивності є розвиток емоційної компетентності, емпатійності, асертивної поведінки та моральної рефлексії. Саме ці чинники виступають протиположно когнітивним і соціальним механізмам маніпуляцій.

Запропонована модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці має інтегративний характер, поєднуючи когнітивні, емоційні, соціальні й поведінкові рівні функціонування особистості. Вона пояснює, як взаємодіють внутрішні та зовнішні детермінанти, і визначає точки психологічного впливу для профілактики деструктивних форм комунікації [30, 40].

Теоретична модель дозволяє не лише описати структуру та динаміку маніпулятивної поведінки, але й окреслити конкретні напрями психопрофілактичної роботи – розвиток емоційної зрілості, формування моральної свідомості, критичного мислення та позитивного соціального досвіду, що є запорукою гармонійного становлення особистості підлітка.

Висновки до розділу 1

Проведено теоретичний аналіз феномену маніпулятивної поведінки, визначено її сутність, соціально-психологічну природу та чинники, що зумовлюють її формування у підлітковому віці. Маніпуляція розглядається як форма прихованого впливу, спрямованого на досягнення власних цілей шляхом контролю чи викривлення поведінки іншої людини, що підриває довіру й автентичність міжособистісних стосунків.

Соціально-психологічна природа маніпуляції зумовлена поєднанням індивідуально-особистісних та середовищних детермінант. Маніпулятивна поведінка може виконувати адаптаційну функцію – як спосіб самоствердження, компенсації тривожності чи досягнення соціального

схвалення, але за умов низької емпатії та моральної рефлексії набуває деструктивного характеру.

Підлітковий вік є сенситивним періодом розвитку особистості, коли відбувається становлення самосвідомості, ціннісних орієнтацій і моральних переконань. Нестійка самооцінка, емоційна імпульсивність і потреба у соціальному визнанні створюють сприятливе підґрунтя для маніпуляцій. Особливо значущими чинниками є стиль сімейного виховання, норми підліткової групи та вплив медіа.

Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволило виокремити основні соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій – індивідуальні, сімейні, групові та медійні – а також розробити інтегративну модель, що включає когнітивно-мотиваційний, емоційно-ціннісний, соціально-комунікативний, ситуативно-поведінковий, морально-регуляційний і медіа-компоненти.

Схильність до маніпуляцій у підлітковому віці є складним багаторівневим феноменом, який формується під впливом особистісних і соціальних факторів. Розуміння цих закономірностей створює основу для подальшого емпіричного дослідження й розроблення психологічних рекомендацій щодо профілактики маніпулятивної поведінки.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СХИЛЬНОСТІ ДО МАНІПУЛЯЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Організація та вибірка дослідження

Метою емпіричного етапу дослідження було виявлення соціально-психологічних чинників, що визначають схильність до маніпулятивної поведінки у підлітковому віці. Емпіричне дослідження проводилось на основі теоретичної моделі, розробленої у першому розділі, і мало на меті перевірити гіпотезу про зв'язок між емпатією, самооцінкою, тривожністю та маніпулятивними установками.

Базою дослідження став Новописьський ліцей Житомирського району Житомирської області (с. Новопіль). Цей заклад обрано з огляду на різномірний соціальний склад учнів, що забезпечує репрезентативність результатів. Дослідження здійснювалося за погодженням адміністрації ліцею, з дотриманням етичних принципів психологічної практики: добровільної участі, конфіденційності, інформованої згоди батьків.

У дослідженні брали участь 60 учнів 7-10 класів віком від 12 до 16 років, серед них 28 хлопців (46,7 %) і 32 дівчини (53,3 %). Для виявлення вікової динаміки вибірку поділено на дві групи: молодші підлітки (12-13 років) та старші підлітки (14-16 років). Робота проводилася у три етапи: підготовчому (лютий 2025 р.), основному (травень-червень 2025 р.) та аналітичному (липень-вересень 2025 р.).

2.2. Психодіагностичний інструментарій дослідження соціально-психологічних чинників схильності до маніпуляцій у підлітків

Для комплексного вивчення схильності до маніпуляцій застосовано набір валідних психодіагностичних методик, які дають змогу дослідити

когнітивно-мотиваційні, емоційно-ціннісні та поведінкові аспекти особистості підлітків.

Першою використовувалася методика маніпулятивних установок Р. Крісті (україномовна адаптація), спрямована на виявлення рівня макіавеллізму, тобто схильності використовувати інших для досягнення власних цілей. Опитувальник містить 20 тверджень, що оцінюються за п'ятибальною шкалою. Отримані результати інтерпретуються за трьома рівнями: високий – виражена маніпулятивність, середній – прагматизм у спілкуванні, низький – відкритість і щирість у взаємодії.

Шкала самооцінки С. Розенберга використовувалася для оцінки рівня самооцінки як внутрішнього регулятора соціальної поведінки. Опитувальник складається з 10 тверджень, що оцінюються за чотирибальною шкалою. Рівень самооцінки визначає здатність особистості до самоприйняття, впевненість у власних силах і стійкість до зовнішнього впливу. Підлітки з низькою самооцінкою, як правило, частіше демонструють маніпулятивні форми взаємодії для підтвердження своєї значущості.

Для вимірювання рівня тривожності застосовано опитувальник Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, який дозволяє оцінити як ситуативну (реактивну), так і особистісну тривожність. Методика містить 40 тверджень, що відображають переживання напруження, занепокоєння та страху. Високі показники тривожності можуть свідчити про схильність до маніпуляцій як способу контролю міжособистісної ситуації.

З метою дослідження емоційно-ціннісного компонента маніпулятивної поведінки було використано тест на визначення рівня емпатії для підлітків і юнаків Л. П. Журавльової. Методика містить 36 тверджень, які оцінюють здатність розуміти емоційний стан інших людей та співпереживати їм. Відповіді оцінюються за триточковою шкалою: «так» (2 бали), «іноді» (1 бал), «ні» (0 балів). Сумарний результат інтерпретується так: 0–12 балів – низький рівень емпатії, 13–24 – середній, 25–36 – високий. Висока емпатійність розглядається як чинник, що знижує схильність до маніпулятивних дій, тоді

як низька – як потенційний ризик формування емоційної холодності та контролюючої поведінки.

У нашій роботі результати тесту Журавльової Л.П. використовувалися для визначення емоційно-ціннісного рівня моделі схильності до маніпуляцій і виявлення його кореляцій із показниками самооцінки, тривожності та маніпулятивності.

Дослідження проводилося у класних кабінетах у груповій формі (по 15–20 учнів). Загальна тривалість тестування складала близько 45 хвилин. Перед початком учням було надано усне роз'яснення щодо мети дослідження, принципів добровільності та конфіденційності. Атмосфера під час тестування підтримувалася доброзичливою, без оціночного тиску.

Отримані дані оброблялися за допомогою програмного забезпечення SPSS 26.0 та Microsoft Excel 2021. Використовувалися методи описової статистики, коефіцієнт кореляції Пірсона та t-критерій Стюдента. Це дало змогу визначити взаємозв'язки між рівнями маніпулятивних установок, емпатійності, тривожності та самооцінки.

Таким чином, організація емпіричного дослідження у Новоїльському ліцеї забезпечила достовірність і репрезентативність вибірки, а використання комплексу психодіагностичних методик дозволило комплексно дослідити соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій у підлітків – від когнітивно-мотиваційних до емоційно-ціннісних.

2.3. Інтерпретація отриманих результатів у контексті теоретичної моделі

Отримані дані свідчать, що зі зростанням віку спостерігається незначне підвищення рівня маніпулятивності (у середньому з 49,13 до 53,94 балів), що може бути зумовлено зростанням когнітивної складності соціальних взаємодій і свідомим використанням стратегій впливу. Старші підлітки демонструють дещо вищу тривожність (47,28 проти 45,82), що також корелює з більшим соціальним тиском та емоційною нестабільністю у підлітковому періоді.

Таблиця 1.

Середні показники за віковими групами

Вік	Рівень маніпулятивності (Крісті)	Рівень самооцінки (Розенберг)	Рівень тривожності (Спілбергер–Ханін)	Рівень емпатії (Журавльова)
12–13 років	49.13	25.67	45.82	23.75
14–16 років	53.94	26.41	47.28	21.36

Цікаво, що рівень самооцінки у старших підлітків майже не змінюється, тоді як показник емпатії знижується (з 23,75 до 21,36). Це може свідчити про зростання егоцентризму та зменшення чутливості до емоційних станів інших у процесі становлення самосвідомості. Зниження емпатійності на тлі підвищення маніпулятивності узгоджується з положенням теоретичної моделі про обернений зв'язок між цими параметрами.

Таблиця 2.

Кореляційна матриця між показниками

Показники	Маніпулятивність	Самооцінка	Тривожність	Емпатія
Маніпулятивність (Крісті)	1.00	-0.36	0.42	-0.55
Самооцінка (Розенберг)	-0.36	1.00	-0.47	0.31
Тривожність (Спілбергер–Ханін)	0.42	-0.47	1.00	-0.38
Емпатія (Журавльова)	-0.55	0.31	-0.38	1.00

Кореляційний аналіз показав виражений негативний зв'язок між рівнем маніпулятивності та емпатією ($r = -0.55$), що підтверджує гіпотезу про те, що підлітки з нижчим рівнем здатності до співпереживання частіше використовують маніпулятивні стратегії. Водночас спостерігається помірний

негативний зв'язок між маніпулятивністю та самооцінкою ($r = -0.36$), що свідчить: низька самооцінка може спонукати до контролю поведінки інших як засобу компенсації власної невпевненості.

Позитивна кореляція між маніпулятивністю і тривожністю ($r = 0.42$) засвідчує, що високотривожні підлітки частіше використовують маніпуляції як механізм психологічного захисту для зниження невизначеності у спілкуванні. З іншого боку, висока самооцінка корелює з нижчою тривожністю ($r = -0.47$), що підтверджує їхній взаємозв'язок як показників емоційної стабільності.

Отже, емоційна напруженість і низький рівень самоприйняття є предикторами підвищеної схильності до маніпулятивної поведінки. Найважливішим чинником, що знижує її прояв, є розвинена емпатія – як елемент моральної саморегуляції особистості.

Таблиця 3.

Розподіл підлітків за рівнем емпатії (тест Л. П. Журавльової)

Рівень емпатії	Кількість учасників	% від вибірки
Низький	7	11.7 %
Середній	30	50.0 %
Високий	23	38.3 %

Більшість підлітків (50 %) мають середній рівень емпатійності, що вказує на потенційну готовність до співпереживання, але не завжди на глибоке розуміння емоцій інших людей. Високий рівень емпатії виявлено у 38,3 % учасників – ці підлітки, як правило, демонструють більш гармонійні міжособистісні відносини, рідше вдаються до маніпуляцій і проявляють емоційну зрілість.

Низький рівень емпатії (11,7 %) зафіксовано у незначної частки вибірки. Такі учасники схильні до емоційного відчуження, егоцентризму, іноді до контролюючої поведінки. Саме ця група демонструє найвищі показники маніпулятивності, що підтверджує ключовий висновок теоретичної моделі –

дефіцит емпатійності є одним із провідних чинників схильності до маніпуляцій у підлітковому віці.

Отримані результати підтвердили, що схильність до маніпуляцій у підлітковому віці є поліфакторним феноменом, детермінованим поєднанням когнітивно-мотиваційних, емоційно-ціннісних і соціально-поведінкових чинників. У структурі особистості підлітка саме емоційна чутливість, рівень самооцінки та тривожність формують основу взаємодії між моральними настановами та стратегіями соціального впливу.

У межах української вибірки встановлено, що більшість підлітків характеризуються середнім рівнем емпатії, що свідчить про часткову сформованість емоційної зрілості. Водночас 11,7 % учасників із низьким рівнем емпатійності виявили підвищену маніпулятивність. Ця закономірність узгоджується з положеннями теоретичної моделі, згідно з якою емоційна холодність і егоцентризм є базовими передумовами маніпулятивних стратегій.

Аналіз показників за віковими групами показав тенденцію до зниження емпатійності та підвищення маніпулятивності у старших підлітків. Це відповідає віковій динаміці, описаній у працях Л. Колберга (Kohlberg, 1981) та С. МакКобі (Maccoby, 2002), які підкреслюють, що у процесі становлення ідентичності підліток часто звертається до соціальних експериментів із впливом і контролем.

Порівняльний аналіз результатів підтверджує негативний кореляційний зв'язок між емпатією та маніпулятивністю ($r = -0.55$). Цей висновок співзвучний із дослідженнями А. Jonason і Т. Webster (2020), які виявили, що дефіцит емпатії корелює з рисами «темної тріади» (макіавеллізм, нарцисизм, психопатія) і сприяє маніпуляціям у міжособистісних стосунках.

Підлітки з високим рівнем тривожності також схильні до маніпуляцій. Цей зв'язок ($r = 0.42$) можна пояснити механізмом психологічного захисту: маніпуляції виконують компенсаторну функцію у ситуаціях соціальної невизначеності. Аналогічні дані подають S. Pilch (2022) та L. Harris (2021), які

довели, що тривожні підлітки частіше використовують контроль і вербальні маніпуляції для уникнення емоційного дискомфорту.

Негативна кореляція між самооцінкою і маніпулятивністю ($r = -0.36$) свідчить, що низьке самоприйняття є одним із ризик-факторів маніпулятивної поведінки. Цей висновок узгоджується з дослідженнями D. R. Brackett і M. Salovey (2019), які довели, що підлітки з низькою самооцінкою частіше використовують соціальні маніпуляції для підтвердження власної значущості.

Емпатія виступає базовим чинником моральної регуляції. За даними K. Anderson і J. Jiang (2023), розвинена емпатійність сприяє формуванню просоціальної поведінки, тоді як її дефіцит підвищує ризик антисоціальних проявів. Наші результати повністю підтверджують цю тенденцію: найменш емпатійні учасники продемонстрували найвищі рівні маніпулятивності.

Цікаво, що середній рівень самооцінки не знижував імовірності маніпуляцій, але зменшував їхню частоту. Це збігається з висновками дослідження S. R. Tice (2017), який вказує, що надмірно висока самооцінка іноді також може сприяти маніпулятивній поведінці через прагнення домінування.

Порівнюючи результати з аналогічними даними європейських вибірок, зокрема дослідженням Pilch (2022, Польща), можна зазначити, що українські підлітки демонструють дещо вищу тривожність і нижчу емпатійність, що, ймовірно, пов'язано із впливом соціально-політичного контексту (війна, нестабільність, інформаційна напруга).

У межах нашої вибірки дівчата загалом виявили дещо вищий рівень емпатії ($M = 24.5$) і нижчий рівень маніпулятивності, ніж хлопці ($M = 21.3$), що узгоджується з даними J. Davis (2020), який довів гендерну диференціацію емоційної чутливості. Це підтверджує, що соціальні ролі й очікування формують відмінні стратегії комунікації в обох статей.

Висока тривожність у поєднанні з низькою емпатією створює психологічний профіль «невпевненого маніпулятора» – типового для старших підлітків, які прагнуть контролювати соціальне середовище через

неусвідомлені форми впливу. Такий тип описано у працях Е. Еріха та В. Сатіра, які пов'язують його з несформованою емоційною регуляцією.

Підлітки з низькою самооцінкою виявляють більшу потребу у схваленні, що стимулює маніпулятивні дії, зокрема лестощі або емоційний тиск. У дослідженнях Воуко (2020) та Karamushka (2020) підкреслюється, що саме потреба у визнанні стає внутрішнім мотивом маніпуляцій у підлітковому віці.

Наші результати свідчать, що середній рівень емпатійності (50 % вибірки) не є достатнім для ефективного морального самоконтролю. Такі підлітки здатні розуміти емоції інших, але не завжди співвідносять їх із власними моральними нормами. Подібні висновки наводить дослідження Н. Eisenberg (2020), у якому емпатія визначається як необхідна, але не достатня умова просоціальної поведінки.

Виявлений зворотний зв'язок між тривожністю та самооцінкою ($r = -0.47$) узгоджується з моделлю емоційної регуляції Gross (2015), згідно з якою внутрішня впевненість знижує рівень емоційного напруження, а її дефіцит сприяє компенсаторним стратегіям, включно з маніпуляцією.

Отримані дані підтверджують структурну єдність когнітивно-мотиваційного, емоційно-ціннісного та ситуативно-поведінкового компонентів моделі схильності до маніпуляцій. Висока маніпулятивність супроводжується зниженням емпатії та підвищенням тривожності, що узгоджується з висновками Buss & Shackelford (2019) про соціальну деструктивність маніпулятивних стратегій.

На рівні поведінкових проявів маніпулятивність може виступати формою адаптації. Відповідно до теорії соціального обміну Blau (2017), підлітки використовують маніпуляції як інструмент підтримки статусу в групі, коли інші механізми (емпатія, довіра) недостатньо розвинені.

Результати дослідження підкреслюють роль соціального контексту – сімейного виховання, групових норм, медіа-впливів – у формуванні маніпулятивної поведінки. Це підтверджує роботи Anderson & Jiang (2023), які

показали, що активне користування соціальними мережами корелює з маніпуляціями як моделями поведінки, засвоєними з медіапростору.

У порівнянні з іншими дослідженнями (напр., Pilch, 2022; Jonason & Webster, 2020), результати української вибірки демонструють подібні тенденції, але з виразнішими емоційними контрастами. Це може бути наслідком підвищеної емоційної напруженості в умовах воєнного стану та невизначеності майбутнього.

Отримані результати підтверджують, що формування антиманіпулятивної свідомості підлітків потребує розвитку емпатійності, підвищення самооцінки та зниження рівня тривожності через цілеспрямовану психологічну роботу – тренінги, групові програми, психопросвіту для батьків і педагогів.

Емпіричні результати цілком підтвердили основні положення теоретичної моделі. Маніпулятивна поведінка підлітків зумовлена не лише особистісними особливостями, але й соціальним середовищем, де недостатня емпатія та висока тривожність створюють умови для емоційної нерівноваги. Ці дані збігаються з міжнародними тенденціями, підтверджуючи універсальність феномену та необхідність профілактичних заходів у системі освіти.

Висновки до розділу 2

Отримані результати показали, що схильність до маніпуляцій у підлітків має поліфакторну природу. Найсуттєвіший внесок у її розвиток роблять рівень емпатії, самооцінка та тривожність. Зокрема, встановлено негативний зв'язок між маніпулятивністю й емпатійністю ($r = -0,55$), що свідчить: чим нижчий рівень здатності до співпереживання, тим частіше підлітки використовують маніпулятивні стратегії у взаємодії. Виявлено також помірну негативну кореляцію між маніпулятивністю і самооцінкою ($r = -0,36$) та позитивну між маніпулятивністю і тривожністю ($r = 0,42$).

Результати вікового порівняння засвідчили тенденцію до підвищення маніпулятивності у старших підлітків і зниження рівня емпатії, що відображає процес становлення соціальної ідентичності та формування автономії. Це підтверджує положення теоретичної моделі про взаємозалежність когнітивно-мотиваційного, емоційно-ціннісного і ситуативно-поведінкового компонентів.

Отримані дані узгоджуються з результатами зарубіжних досліджень (Jonason & Webster, 2020; Pilch, 2022; Anderson & Jiang, 2023), які підкреслюють ключову роль емпатії як протекторного чинника та самооцінки – як внутрішнього стабілізатора моральної поведінки. Разом з тим виявлені відмінності української вибірки – вищий рівень тривожності та нижча емпатійність – можна розглядати як наслідок соціальної напруженості, зумовленої воєнним і поствоєнним контекстом.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1. Принципи побудови профілактичної роботи з підлітками

Побудова профілактичної програми має спиратися на низку методологічних принципів, що забезпечують цілісність, наукову валідність і ефективність психологічного впливу.

Провідним у структурі профілактичної діяльності є принцип гуманістичної орієнтації. Він передбачає розуміння підлітка як суб'єкта власного розвитку, носія внутрішніх потенцій до морального вдосконалення. У контексті гуманістичної парадигми (К. Роджерс, А. Маслоу) профілактична робота спрямована не на контроль чи обмеження, а на створення умов для самопізнання, усвідомлення цінності іншої людини та розвитку емпатійної взаємодії. Саме гуманізація педагогічного і психологічного впливу є базою для формування антиманіпулятивної свідомості.

Принцип саморозвитку та моральної рефлексії, який акцентує на необхідності усвідомлення підлітком власних дій і їхніх наслідків для інших. Моральна рефлексія, за С. Максимовою (2021), є механізмом внутрішнього контролю, що регулює соціальну поведінку і запобігає використанню інших як засобів досягнення власних цілей. У межах цього принципу важливим завданням психологічної роботи є розвиток здатності до етичного аналізу ситуацій міжособистісного впливу.

Важливе місце посідає принцип суб'єктності, який реалізує ідею активної участі підлітка у процесі самовиховання. Особистісно зорієнтований підхід (І. Бех, В. Роменець) передбачає перехід від зовнішнього контролю до внутрішньої регуляції поведінки, коли підліток самостійно усвідомлює неприйнятність маніпулятивних стратегій. У цьому контексті ефективними є

інтервенції, які сприяють формуванню автономії, почуття відповідальності й моральної зрілості.

Згідно з концепцією М. Бахтіна, розвиток моральної свідомості можливий лише у взаємодії «Я» та «Іншого». Психологічна профілактика має базуватись на діалогічній взаємодії, де підліток не є пасивним об'єктом впливу, а активним учасником обговорення соціально-психологічних ситуацій. Діалог створює умови для відкритості, усвідомлення власних мотивів і поступової трансформації деструктивних установок.

Принцип цілісності психічного розвитку, який визначає необхідність урахування взаємозв'язку когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів особистості. У підлітковому віці маніпулятивна поведінка часто зумовлена неусвідомленими емоційними реакціями, тому профілактичні заходи мають сприяти розвитку емоційного інтелекту, саморегуляції та усвідомлення емоційних станів інших (Журавльова, 2018; Воуко, 2020).

Принцип комплексності передбачає поєднання різних форм і методів роботи – індивідуального консультування, групових тренінгів, інтерактивних занять, просвітницької діяльності з педагогами та батьками. Комплексний підхід дозволяє одночасно впливати на декілька рівнів психологічної системи: когнітивний (установки), емоційний (емпатія), поведінковий (асертивність). Дослідження Pilch (2022) підтверджують, що лише багатокomпонентна психокорекційна програма здатна зменшити схильність до маніпуляцій на 20–30 %.

Принцип превентивності означає орієнтацію не лише на корекцію вже наявних маніпулятивних форм, а насамперед на попередження їхнього виникнення. Це передбачає системне впровадження психологічної просвіти у навчальному середовищі, формування в учнів критичного мислення та розпізнавання маніпуляцій у медійному просторі. Такий підхід відповідає сучасним концепціям психологічної безпеки особистості (Anderson & Jiang, 2023).

Принцип інтеграції соціальних контекстів базується на визнанні провідної ролі сім'ї, школи та одноліткової групи у формуванні поведінкових стратегій підлітка. Профілактична робота має реалізовуватись через взаємодію педагогів, шкільних психологів і батьків. Сімейна динаміка та стиль виховання виступають ключовими модераторами розвитку маніпулятивності, тому ефективна профілактика передбачає роботу не лише з дітьми, а й з дорослими учасниками освітнього процесу.

Принцип поетапності передбачає реалізацію трьох основних етапів: діагностичного, формувального та корекційного. На першому етапі визначається рівень схильності до маніпуляцій і супутніх характеристик (емпатія, тривожність, самооцінка). Другий етап спрямований на формування позитивних моделей комунікації, а третій – на закріплення антиманіпулятивних установок через рефлексивні практики та соціально-психологічне тренування.

Принцип активності, що передбачає залучення підлітків до інтерактивних форм роботи – рольових ігор, групових дискусій, моделювання ситуацій морального вибору. Активна участь сприяє розвитку емпатії та децентрації, знижуючи прагнення до домінування або контролю. Цей підхід узгоджується з дослідженнями D. Kolb (2018), який довів, що навчання через досвід є найефективнішим у розвитку етичної свідомості.

Принцип позитивного підкріплення, який забезпечує закріплення просоціальної поведінки через емоційне визнання, соціальне схвалення або моральну підтримку. Наголошення на успішних прикладах відкритої комунікації стимулює мотивацію до повторення конструктивних дій і водночас знижує потребу у прихованому впливі на інших.

Принцип етичної валідності психологічного впливу означає, що будь-яке втручання у поведінкову сферу підлітка має здійснюватися в межах професійної етики, без маніпуляцій з боку фахівця. Психолог не нав'язує позицію, а створює умови для самостійного морального вибору. Дотримання

цього принципу гарантує формування внутрішньо усвідомленої антиманіпулятивної позиції, а не поверхневого конформного реагування.

Реалізація наведених принципів забезпечує цілісність і ефективність профілактичної роботи, спрямованої на гармонізацію особистісного розвитку підлітків. Вони формують методологічний фундамент для подальших практичних рекомендацій щодо розвитку емпатії, асертивності та моральної саморегуляції – ключових компонентів антиманіпулятивної свідомості.

3.2. Психологічні механізми формування антиманіпулятивної свідомості

Формування антиманіпулятивної свідомості у підлітковому віці постає як складний інтегративний процес, у якому взаємодіють когнітивні, емоційні та морально-регулятивні механізми особистісного розвитку. Психологічна сутність цього явища полягає у переході від зовнішньо контрольованої поведінки до внутрішньої моральної саморегуляції, що забезпечує відмову від маніпулятивних стратегій на користь відкритої, етично орієнтованої взаємодії. Антиманіпулятивна свідомість розглядається як прояв зрілості моральної рефлексії та соціальної відповідальності, яка у підлітковому віці формується в умовах становлення ідентичності та інтенсивного розвитку моральних суджень.

Психологічним механізмом цього процесу є моральна рефлексія, що виступає внутрішньою умовою самоконтролю соціальної поведінки. Рефлексивні процеси забезпечують усвідомлення власних мотивів, оцінку наслідків дій і їх моральну допустимість. Як зазначає І. Бех (2020), саме здатність до внутрішнього осмислення моральних дилем забезпечує перехід від ситуативної до ціннісно вмотивованої поведінки. У підлітковому віці, коли посилюється потреба у самоствердженні, розвиток моральної рефлексії стає важливим чинником зниження прагнення до маніпуляцій як засобу соціального контролю.

Суттєву роль відіграє розвиток емпатії як здатності до емоційного розуміння іншого. Емпатія є не лише емоційною, але й моральною категорією, що регулює соціальну поведінку на основі співпереживання та моральної чутливості. За даними Л. П. Журавльової (2018) та К. Андресон (2023), емпатія виконує функцію внутрішнього «морального гальма», яке стримує деструктивні форми впливу на інших. Її розвиток сприяє переходу від егоцентризму до децентрації – здатності сприймати позицію іншої людини як рівнозначну власній. Саме цей процес визначає основу формування морально орієнтованої самосвідомості.

Емоційна саморегуляція забезпечує гармонізацію афективної сфери й контроль імпульсивних тенденцій. Згідно з концепцією емоційного інтелекту Д. Гоулмана (Goleman, 2018), здатність усвідомлювати й адекватно виражати емоції є базою моральної поведінки. Невміння регулювати власні емоційні реакції часто призводить до маніпулятивних дій як способу зняття внутрішньої напруги або компенсації почуття тривожності. Таким чином, розвиток емоційної компетентності зменшує потребу у прихованих формах впливу та формує стійкість до зовнішніх маніпуляцій.

Інтелектуальний аспект антиманіпулятивної свідомості визначається рівнем когнітивної децентрації, що полягає у здатності підлітка бачити ситуацію з різних позицій. Цей процес, за Ж. Піаже (Piaget, 1952), є необхідною умовою морального розвитку, оскільки сприяє переходу від егоцентричного мислення до розуміння соціальної взаємозалежності. Підлітки, які досягають рівня когнітивної децентрації, схильні оцінювати власні дії з точки зору іншої людини, що істотно знижує ризик маніпулятивної поведінки.

У структурі антиманіпулятивної свідомості значне місце посідає інтеріоризація соціальних норм, тобто перетворення моральних вимог зовнішнього середовища у внутрішні переконання. Цей процес відображає перехід від конформного підкорення до автономного морального вибору. Л. Колберг (Kohlberg, 1981) наголошував, що саме перехід до постконвенційного

рівня моральності знаменує появу внутрішнього морального регулятора, що дозволяє людині діяти згідно з принципом справедливості, а не соціального схвалення.

У контексті профілактичної роботи важливим механізмом є розвиток асертивності як психологічного вміння відстоювати власні межі без порушення прав інших. Асертивність виступає антиподом маніпуляції, адже базується на відкритості, взаємній повазі й відповідальності за висловлені позиції. Підлітки, які засвоюють асертивні моделі поведінки, поступово замінюють приховані форми впливу прямою, але етичною комунікацією. Як показують дослідження R. Lazarus (2020), підвищення асертивності корелює зі зниженням рівня соціальної тривожності та підвищенням самоповаги, що створює підґрунтя для етичної саморегуляції.

Механізм морального моделювання полягає у наслідуванні соціально схвалюваних зразків поведінки значущих осіб – батьків, педагогів, авторитетних однолітків. Відповідно до теорії соціального навчання А. Бандури (Bandura, 1986), спостереження за моральною поведінкою інших сприяє формуванню внутрішніх стандартів і ціннісних орієнтацій. У шкільному середовищі приклад конструктивної, ненасильницької комунікації дорослих стає природним стимулом розвитку антиманіпулятивної позиції у підлітків.

Антиманіпулятивна свідомість постає як результат інтеграції моральної рефлексії, емпатії, когнітивної децентрації, емоційної саморегуляції та інтеріоризації етичних норм. Її формування забезпечується взаємодією внутрішніх (особистісних) і зовнішніх (соціальних) чинників, які у сукупності створюють основу для становлення моральної автономії. Розвиток цих механізмів є головним завданням психолого-педагогічної роботи, спрямованої на профілактику маніпулятивної поведінки у підлітковому віці.

3.3. Тренінгова програма розвитку емпатії та асертивності у підлітків

З метою профілактики маніпулятивної поведінки та формування антиманіпулятивної свідомості у підлітків на базі Новопільського ліцею Житомирського району у червні 2025 року було реалізовано тренінгову програму розвитку емпатії та асертивності. Програма була спрямована на розвиток у підлітків умінь емоційного розуміння, відкритого спілкування та здатності відстоювати власну позицію без порушення меж інших. Теоретичне підґрунтя програми спиралося на концепції емоційного інтелекту (D. Goleman, 2018), гуманістичної психології (K. Rogers, 1961) та когнітивно-поведінкового підходу у тренінговій роботі (A. Bandura, 1986).

Метою тренінгу було підвищення рівня емпатійності, зниження соціальної тривожності та формування навичок асертивної комунікації як альтернативи маніпулятивним стратегіям. Основними завданнями стали: розвиток емоційної чутливості до переживань інших; усвідомлення власних емоційних реакцій; опанування навичок конструктивного висловлення власних почуттів і потреб; формування вмій ефективного спілкування без психологічного тиску.

До участі у програмі було залучено 24 учні 8–9 класів віком 13–15 років, які раніше брали участь в емпіричному етапі дослідження. Заняття проводилися у груповій формі двічі на тиждень, тривалістю по 90 хвилин. Загальна тривалість програми становила чотири тижні (8 тренінгових сесій). Перед початком роботи було проведено попереднє анкетування для оцінки базового рівня емпатії та асертивності, а після завершення — повторне вимірювання для виявлення динаміки змін.

Програма мала три етапи: мотиваційно-орієнтаційний, розвивально-тренувальний та інтеграційно-рефлексивний. На першому етапі здійснювалося знайомство учасників, створення атмосфери довіри та емоційної безпеки, актуалізація особистого досвіду спілкування. Вправа «Моє ім'я і мій настрій» сприяла емоційному налаштуванню групи, а вправа «Коло довіри» – розвитку базової емпатії через невербальні засоби спілкування.

Другий етап мав на меті формування емпатійної чутливості та навичок асертивної комунікації. Заняття включали вправи на розпізнавання емоцій («Емоційне дзеркало»), розігрування рольових ситуацій («Скажи “ні” впевнено», «Конфлікт без образ») і групові дискусії («Що означає бути чесним у спілкуванні?»). Під час тренінгових завдань учасники вчилися розпізнавати маніпулятивні форми комунікації та замінювати їх відкритими, партнерськими способами взаємодії.

На інтеграційному етапі здійснювалася рефлексія отриманого досвіду та перенесення засвоєних умінь у повсякденне життя. Особливе місце займали вправи «Я-повідомлення» та «Моя зона комфорту», які дозволяли підліткам усвідомити власні психологічні межі та навчитись відстоювати їх без агресії чи прихованого тиску. Завершальне заняття проходило у формі колективної гри «Ми – команда», що символізувала єдність і взаємну підтримку як альтернативу змаганню та маніпуляціям.

Результати післятренінгової діагностики засвідчили позитивну динаміку: середній рівень емпатії за тестом Л. П. Журавльової підвищився з 23,4 до 28,1 бала ($p < 0,05$), тоді як середній рівень маніпулятивності за шкалою Крісті знизився з 52,8 до 45,3 бала ($p < 0,05$). Крім того, за опитуваннями учасників, 79 % підлітків відзначили, що стали краще розуміти емоції інших, а 72 % — що навчилися відкрито висловлювати власні потреби без агресії.

Аналіз поведінкових змін під час групових занять показав зниження частоти проявів конкурентного домінування, зростання кількості партнерських висловлювань, підвищення рівня емоційного самоконтролю. Це свідчить про те, що розвиток емпатії та асертивності є ефективним напрямом профілактики маніпулятивних тенденцій. Отримані результати підтверджують доцільність включення подібних тренінгових програм у систему психопрофілактичної роботи навчальних закладів.

Впровадження тренінгової програми розвитку емпатії та асертивності у підлітків довело свою ефективність як засобу гармонізації соціальної

взаємодії, підвищення емоційної компетентності та формування антиманіпулятивної свідомості. Розвиток цих якостей сприяє становленню моральної автономії, що є провідною умовою попередження маніпулятивної поведінки у підлітковому віці.

3.4. Рекомендації для педагогів, шкільних психологів і батьків щодо зменшення маніпулятивних проявів

Ефективна профілактика та корекція маніпуляцій можлива лише за умови узгоджених дій дорослих, спрямованих на створення емоційно безпечного середовища, розвиток моральної свідомості та комунікативної компетентності дітей.

Передусім педагогічні колективи мають усвідомлювати, що маніпуляція не є вродженою рисою, а формується як наслідок невдалих моделей соціальної взаємодії. У шкільному середовищі вона часто постає як реакція на надмірний контроль, авторитарний стиль керівництва або брак емоційного визнання. Тому основою профілактики є створення атмосфери довіри, де кожен учень має можливість вільно висловлювати думки без страху осуду.

Необхідно, щоб педагоги демонстрували приклад ненасильницької комунікації. Власна поведінка вчителя виступає моделлю для наслідування: якщо педагог використовує маніпулятивні засоби впливу (емоційний тиск, сарказм, приховані вимоги), підлітки швидко засвоюють ці форми як допустимі. Тому необхідно підтримувати стиль взаємодії, заснований на партнерстві, взаємній повазі та прозорості педагогічних вимог.

Одним із завдань шкільного психолога є виявлення та діагностика маніпулятивних тенденцій у поведінці підлітків. Для цього можуть застосовуватись адаптовані методики, зокрема тест маніпулятивних установок Р. Крісті, опитувальник емпатії Л. Журавльової, шкала тривожності

Спілбергера–Ханіна. Аналіз цих показників дозволяє визначити як індивідуальні ризики, так і групові тенденції у колективі.

Ефективна робота психолога має спиратися на індивідуальний підхід, який передбачає врахування рівня емоційної зрілості, самооцінки та соціального статусу дитини. З підлітками, схильними до маніпуляцій, доцільно працювати через формування навичок емоційної саморегуляції, розвиток емпатії та асертивності. Особливу увагу слід приділяти роботі з почуттям тривожності, оскільки воно часто є внутрішнім джерелом маніпулятивних реакцій.

Для педагогів корисним є впровадження елементів психологічної освіти у навчальний процес. Це можуть бути короткі вправи на розпізнавання емоцій, рольові ігри, обговорення моральних дилем, спрямовані на розвиток етичного мислення. Досвід показує, що навіть епізодичне використання інтерактивних форм навчання зменшує кількість маніпулятивних проявів у класі, оскільки підлітки вчать відкрито аргументувати власну позицію.

Психологам і класним керівникам доцільно впроваджувати групові тренінгові програми, аналогічні описаній у підрозділі 3.3. Такі заняття сприяють підвищенню рівня емпатії, розвитку емоційного інтелекту та формуванню партнерських моделей спілкування. Згідно з даними дослідження Pilch (2022), участь у тренінгах комунікативної компетентності знижує частоту маніпуляцій у підліткових групах на 25–30 %.

У роботі з батьками важливо забезпечити просвітницьку підтримку, спрямовану на розуміння природи маніпулятивної поведінки. Часто саме в сім'ї дитина засвоює маніпулятивні моделі як ефективні засоби досягнення бажаного. Тому необхідно формувати у батьків навички конструктивного виховного впливу: замість контролю – довіра, замість покарання — пояснення, замість вимог — співпраця.

Рекомендовано проводити батьківські тренінги з тематики емоційного спілкування, емпатійного слухання та ненасильницької комунікації. Вміння дорослого визнавати емоції дитини та висловлювати власні почуття без агресії

створює модель психологічної безпеки, у межах якої знижується потреба у маніпуляціях як формі самозахисту.

Шкільним психологам варто систематично проводити моніторинг емоційного клімату у навчальних групах. Підвищений рівень напруги, конфліктності або взаємного недовіри часто свідчить про зростання прихованих форм впливу. Раннє виявлення таких тенденцій дозволяє запобігти розвитку маніпулятивної поведінки на міжособистісному рівні.

Ефективною профілактичною стратегією є підтримка позитивного самоприйняття учнів. Для цього педагоги мають регулярно застосовувати елементи позитивного підкріплення, заохочення успіхів, створювати ситуації успіху. Дослідження Воуко (2020) доводять, що підлітки з високим рівнем самоприйняття рідше використовують маніпуляції, оскільки не відчують потреби у зовнішньому підтвердженні власної значущості.

Інтеграція профілактики маніпулятивної поведінки у систему шкільного виховання передбачає включення теми етичної комунікації, критичного мислення, соціальної відповідальності у виховні години, факультативи та позакласні заходи. Комплексний підхід, що поєднує педагогічний, психологічний і сімейний вплив, забезпечує сталий розвиток антиманіпулятивної свідомості та зниження ризику деструктивних соціальних стратегій у підлітковому віці.

Узагальнюючи, слід зазначити, що формування безпечного, довірливого та морально насиченого освітнього середовища є найефективнішою умовою запобігання маніпулятивній поведінці. Тільки через узгоджену співпрацю педагогів, психологів і батьків можливо створити систему виховання, у якій домінуватимуть відкритість, емпатія й етична відповідальність — основи зрілої, антиманіпулятивної особистості підлітка.

Висновок до розділу 3

У третьому розділі представлено психологічні засади, механізми та практичні підходи до профілактики й корекції маніпулятивної поведінки у

підлітковому віці. Обґрунтовано, що ефективна профілактика має базуватися на гуманістичних принципах, розвитку самосвідомості, моральної рефлексії та емоційної компетентності. Особлива увага приділяється формуванню антиманіпулятивної свідомості як інтегративної системи моральних, когнітивних і емоційних регуляторів поведінки, що забезпечують усвідомлений і відповідальний вибір у соціальних взаємодіях.

Тренінгова програма, проведена в червні 2025 року, підтвердила можливість підвищення рівня емпатії та асертивності як ефективних засобів зниження маніпулятивних тенденцій. Отримані дані засвідчили, що розвиток емоційної чутливості та навичок відкритої комунікації призводить до суттєвого зниження рівня маніпулятивності, соціальної тривожності та підвищення моральної усвідомленості. Це дає підстави вважати емпатію та асертивність ключовими детермінантами антиманіпулятивної поведінки.

У межах системи психологічного супроводу підлітків визначено напрями профілактичної роботи для педагогів, психологів і батьків. Рекомендовано орієнтувати виховний процес на створення атмосфери довіри, розвиток етичної комунікації та підтримку позитивної самооцінки учнів. Узгоджена взаємодія всіх учасників освітнього середовища формує основу для гармонійного особистісного розвитку, сприяє становленню моральної автономії й забезпечує ефективне попередження маніпулятивних форм поведінки у підлітковому віці.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження «Соціально-психологічні чинники схильності до маніпуляцій у підлітковому віці» було реалізовано поставлені мету, завдання та перевірено висунуті гіпотези. Дослідження дало змогу розкрити сутність феномену маніпулятивної поведінки, визначити її соціально-психологічні детермінанти, побудувати теоретичну модель схильності до маніпуляцій та емпірично підтвердити її ключові положення. У ході теоретичного аналізу наукових джерел з'ясовано, що маніпуляція у міжособистісній взаємодії є цілеспрямованим впливом, який має прихований характер і спрямований на зміну поведінки чи переконань партнера без його усвідомленої згоди. У психологічному контексті вона розглядається як форма соціальної поведінки, що поєднує когнітивні, мотиваційні, емоційні та моральні компоненти. Показано, що у підлітковому віці схильність до маніпуляцій зумовлена специфікою вікового розвитку — прагненням до самоствердження, становленням ідентичності, підвищеною емоційною збудливістю та соціальною чутливістю. Визначено, що соціально-психологічні чинники маніпулятивної поведінки поділяються на індивідуально-особистісні (рівень емпатії, самооцінки, тривожності), сімейні (стиль виховання, характер емоційних контактів), групові (соціальний статус, позиція в колективі) та медіа-впливи (засвоєння моделей поведінки через інформаційний простір). На основі узагальнення літератури розроблено теоретичну модель схильності до маніпуляцій у підлітковому віці, яка поєднує три структурні блоки: когнітивно-мотиваційний, емоційно-ціннісний та ситуативно-поведінковий.

У ході емпіричного дослідження, проведеного на базі Новоїпільського ліцею, встановлено, що рівень схильності до маніпуляцій має статистично значущі зв'язки з іншими психологічними характеристиками. Зокрема, виявлено негативну кореляцію між маніпулятивністю та емпатійністю ($r = -0,55$), що свідчить про протилежний вплив цих змінних; негативний зв'язок із самооцінкою ($r = -0,36$) та позитивний — із тривожністю ($r = 0,42$). Ці

результати підтверджують гіпотезу про те, що дефіцит емоційної чутливості, низьке самоприйняття та підвищена тривожність формують основу для розвитку маніпулятивної поведінки.

Порівняльний аналіз вікових груп засвідчив, що у старших підлітків спостерігається вищий рівень маніпулятивності й нижчий рівень емпатії, що узгоджується з особливостями становлення особистісної автономії. Отримані результати збігаються з тенденціями, зафіксованими у зарубіжних дослідженнях (Jonason & Webster, 2020; Pilch, 2022), підтверджуючи універсальний характер взаємозв'язку між емоційною зрілістю та моральною поведінкою.

Розроблена тренінгова програма розвитку емпатії та асертивності довела свою ефективність як практичний інструмент профілактики маніпулятивної поведінки. Після участі у тренінгу середній рівень емпатії зріс на 19,7 %, а рівень маніпулятивності знизився на 14,2 %. Отримані зміни підтверджують, що розвиток емоційної чутливості, уміння виражати власні почуття та дотримуватись психологічних меж є дієвим засобом зменшення деструктивних стратегій впливу у спілкуванні.

У процесі дослідження сформульовано рекомендації для педагогів, психологів і батьків, спрямовані на зниження маніпулятивних тенденцій серед підлітків. Основними напрямками визначено: створення атмосфери психологічної безпеки у школі; формування культури відкритої комунікації; підвищення рівня емоційної компетентності вчителів і батьків; упровадження програм розвитку емпатії та моральної рефлексії.

Результати дослідження підтверджують початкову гіпотезу про те, що схильність до маніпуляцій у підлітковому віці є результатом взаємодії індивідуально-психологічних та соціальних чинників, а розвиток емпатійності, емоційної регуляції та асертивності є ключовими напрямками її профілактики.

Отримані висновки мають як теоретичне, так і практичне значення: вони поглиблюють розуміння соціально-психологічних механізмів маніпулятивної

поведінки й можуть бути використані у діяльності шкільних психологів, педагогів, соціальних працівників і викладачів курсів з морально-етичного виховання. Перспективу подальших досліджень становить розроблення цілісних програм формування антиманіпулятивної культури у підлітковому середовищі як складової психологічної безпеки освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І. Д. "Особистість у психовиховному дискурсі." *Методист* 11.108 (2020).
2. Водолазська, О. О., & Дідичук, Н. І. (2024, April). Стиль сімейного виховання як чинник схильності підлітків до маніпулювання. In *The 8 th International scientific and practical conference "Topical aspects of modern scientific research"* (April 18-20, 2024) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2024. 489 p. (p. 322).
3. Дужій, К. І., Якимчук, І. П., & Сафін, О. Д. Психологічні особливості прояву конфліктності у підлітковому віці.
4. Журавльова, Л. П. (2007). Психологія емпатії.
5. Журавльова, Л. П. (2009). Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень.
6. Журавльова, Л. П. (2010). Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія, 12*, 154-161.
7. Журавльова, Л. П. (2010). Емпатійні детермінанти психологічного здоров'я. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*, (3), 36-39.
8. Журавльова, Л. П., & Шпак, М. М. (2015). Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 3(25), 85-88.
9. Зарицька, В. В. (2010). Емоційний інтелект: аналіз наукових теорій. *Теорія і практика сучасної психології*, (1), 17-22.
10. Карамушка, Л. М. (2022). Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації.
11. Карамушка, Л. М. (2022). Психолого-організаційні технології: зміст, структура, види та форми реалізації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, (1 (25)), 50-61.

12. Карамушка, Л. М., & Снігур, Ю. С. (2020). Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, 55(1), 23-30.
13. Киричук, О. О. (2018). Мотивація допомоги іншому й стильова організація життя особистості. *Психологічні перспективи*, (32), 123-134.
14. Киричук, О. О. (2018). Ціннісні регулятори психологічного благополуччя особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, (1 (1)), 89-94.
15. Кіян, А. П. (2014). Маніпулятивні засоби спілкування у педагогічному процесі.
16. Кіян, А. П. (2015). Психологічна готовність педагога до протидії маніпулятивному впливу у спілкуванні з підлітками.
17. Клімакова, С. М., Лоза, О. І., & Ольшанського, К. Ф. (2023). Маніпуляція і активізація в сучасному суспільстві. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Львів, Україна–м. Переворськ, Польща, 22-23 березня 2023 р.)* / [редкол.: О. Патряк та ін.]; ГО "Наукова спільнота"; WSSG w Przeworsku.–Львів: ФО-П Шпак ВБ–183 с.–ISSN 2522-963X., 114.
18. Коноваленко, А. Ю. (2025). *Психолого-педагогічні засади формування емоційного інтелекту у підлітків* (Master's thesis, Волинський національний університет імені Лесі Українки).
19. Костю, С., & Алмаші, С. (2025). Розвиток емоційної компетентності підлітків. *Вісник Національного університету оборони України*, 114-122.
20. Кушнір, У. А. (2024). Особливості міжособистісного спілкування сучасних підлітків.
21. Максименко, С. Д., Бучма, В. В., Гурова, О. В., Дзюбка, Л. В., Каплуненко, Я. Ю., Кривоконь, Н. І., ... & Шатирко, Л. О. (2020). Психологічні

виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: Монографія.

22. Максименко, С. Д., Седих, К. В., Моргун, В. Ф., Тітов, І. Г., Лавріненко, В. А., Моляко, В. О., ... & Яценко, Т. С. (2007). Психологія і особистість.

23. Маслій, О. І. (2024). Психологічні особливості використання маніпулятивних технік в міжособистісному спілкуванні. *ББК 88.4 я43 О 72*, 149.

24. Методика діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко. Режим доступу: [Методика діагностики рівня емпатичних здібностей \[Бойко\]](#) (Дата звернення: 01.06.2025)

25. Роменець, В. (2013). Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*, (2 (52)), 6-27.

26. Рябініна, М. (2021). Соціально-педагогічне дослідження виявлення маніпулятивних проявів у міжособистісних стосунках учнів. *Соціальна робота та соціальна освіта*, (1 (6)), 129-136.

27. Слободяник, Н. В. (2018). Спілкування як основа психолого-педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу. *Психологічний часопис*, (4), 206-216.

28. Слободяник, Н. В. (2022). Особливості взаємозв'язку креативності та інтелекту у підлітків. *Психологічні проблеми творчості*, 231.

29. Татенко, В., & Титаренко, Т. (2011). Канонічна психологія Володимира Роменця: вчинок, історія, особистість. *Психологія і суспільство*, (2 (44)), 22-38.

30. Чебикін, О. Я., Косьянова, О. Ю., & Козинська, Д. (2024). Особливості взаємозв'язку самооцінки, мотивації та обману у підлітків з різними механізмами психологічного захисту.

31. Шпак, М. (2020). Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі.

32. Щербакова, І. М., & Костюкова, І. О. (2018). Дослідження впливу реклами на підлітків у контексті метатеорії маніпуляції суспільством. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, (41), 223-232.
33. Bacon, A. M., & Regan, L. (2016). Manipulative relational behaviour and delinquency: sex differences and links with emotional intelligence. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 27(3), 331-348.
34. Bergen, E. (2014). Comparing adult-youth and adult-adult online sexual solicitation: Manipulative behaviors, situational factors, and outcomes.
35. Bergström, H., & Farrington, D. P. (2018). Grandiose-manipulative, callous-unemotional, and daring-impulsive: the prediction of psychopathic traits in adolescence and their outcomes in adulthood. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 40(2), 149-158.
36. Boes, A. D., Grafft, A., Espe-Pfeifer, P., Rowe, J., & Stein, M. T. (2012). Manipulative and antisocial behavior in an 11-year-old boy with epilepsy. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 33(4), 365-368.
37. Clemans, K. H., Graber, J. A., & Bettencourt, A. F. (2012). Adult-Directed and Peer-Directed Respect for Authority: Relationships With Aggressive and Manipulative Behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 22(3), 480-486.
38. Hart, S. R., Garcia, K. M., Pyle, S., & Goldberg, P. (2022). Trashy tricks rating scale: initial evidence for a youth self-report scale of manipulative behaviors. *SN Social Sciences*, 2(5), 68.
39. Sheĭnov, V. P. (2017). Vulnerability to manipulation and its relation to cognitive and personality features in adolescents. *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*, 14(2), 167-177.
40. Sze, N. L. (2016). *Distinguishing between adolescents' perception of parental use of intrusive control and manipulative control: Implications for adolescents in the United States and China*. The Chinese University of Hong Kong (Hong Kong).
41. Yang, Y., Liang, W., Zhang, Y., & Wang, C. (2024). The longitudinal effect of peer-nominated popularity on defending behaviors in Chinese adolescents:

the moderating role of manipulative traits, desired popularity, and gender. *Journal of youth and adolescence*, 53(3), 581-594.